

Seksiä metsänhaltijan kanssa?

Harjunen, Catarina. 2020. *Att dansa med de(t) skeva: Erotiska möten mellan människa och väsen i finlandssvenska folksägner*. Åbo: Åbo Akademi University Press. 230 sivua. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-765-968-0>

Pasi Enges

Catarina Harjusen folkloristiikan alaan kuuluvan väitöskirjan tutkimuksen aineisto koostuu vanhoista uskomustarinamuistiinpanoista, mutta sen näkökulma ja metodologia ovat vahvasti kiinni nykypäivässä. Lähtökohtina ovat humanistisessa tutkimuksessa tällä hetkellä ajankohtaiset queer-teoria ja posthumanismi, joiden kautta Harjunen analysoi uskomustarinoissa rakentuvaa – mutta toisaalta myös murtuvaa – kuvaa ”normaalista” seksuaalisuudesta ja parisuhteesta. Ruotsin kielen adjektiivi *skev* (vino) ja siitä johdettu substantiivi on tässä työssä valittu korvaamaan kansainvälisen tutkimuksen suosimaa, mutta toisinaan myös ongelmallisena pidettyä *queer*-käsitettä. Tutkimuksen otsikon monikkomuoto *de skeva* viittaa tarinoiden toimijoihin, eroottisina näyttäytyviin uskomusolentoihin ja ihmisiin, jotka kertomuksissa päätyvät sukupuoliseen kanssakäymiseen niiden kanssa. Yksikkömuoto *det skeva* taas viittaa itse ilmiöön, normeja vahvistaviin ja kyseenalaistaviin sukupuoli-, seksuaalisuus- ja parisuhdekäsityksiin, joita tarinoista voi jäljittää ja tulkita. Työtä läpäisee pyrkimys tarinoiden suhteuttamiseen keruuajankohtansa maaseutuyhteisöihin ja niissä vallinneisiin arvo- ja normijärjestelmiin. Historiallisen kontekstin tuntemus antaa avaimia tarinoiden viestin ymmärtämiseen, ja taustoittavaa tutkimuskirjallisuutta onkin hyödynnetty varsin laajasti.

Vanha tutkimuskohde, uusi näkökulma

Erialaisten uskomusolentojen ja niitä koskevan kertomusperinteen tutkimus on ollut keskeisellä sijalla folkloristikassa kautta tieteenalan oppihistorian, ja tutkimusnäkökulmat ovat luonnollisesti vaihdelleet aikojen myötä. Enimmäkseen olentoja ja niitä koskevia kertomuksia on tarkasteltu kansanuskon näkökulmasta, kansanomaisten ontologisten käsitysten ilmauksina. Catarina Harjusen tutkimuksessa uskomisen ja kertomusten todesta ottamisen kysymykset eivät ole keskeisiä. Hän päinvastoin puhuu suoraan tarinoista mielikuvituksen

tuotteina ja kohdistaa huomionsa niiden välittämiin merkityksiin, ei niiden totuusarvoon. Tutkimuksen päätaivoitteet ovat näkyvyyden antaminen tähän asti vähäiselle huomiolle jääneelle suomenruotsalaiselle eroottiselle folklorelle ja ennen kaikkea siitä löytyvän heteronormatiivisuutta kyseenalaistavan aineksen todentaminen. Jälkimmäisen aspektin tekijä toivoo avaavan uusia tapoja tarkastella suomenruotsalaisessa kulttuuriperinnössä välittyviä käsityksiä normaaliudesta. Nimenomaan uskomustarinoiden valitseminen tutkimuskohteeksi on perusteltu hyvin, ja tarinagenre, suomenruotsalaisten tarinoiden keruuhistoria ja niiden tulkintamahdollisuuksiin vaikuttavat reunaehdot on käsitelty riittävän laajasti.

Koska kysymyksessä on korkein akateeminen opinnäyte, siihen kohdistuu tieteellisen sisällön lisäksi myös rakenteeseen ja esitystapaan liittyviä odotuksia. Näihin Harjunen vastaa mielestäni onnistuneesti. Tutkimus koostuu viidestä pääluvusta, joista ensimmäisessä eli johdannossa esitellään tiiviisti työn tavoitteet. Toinen pääluke keskittyy tutkimuksen teoreettiseen viitekehukseen, kolmas puolestaan tutkimusaineiston esittelyyn ja sen lähdekritiikkiin. Analyysi ja sen tulokset sisältyvät neljänteen päälukeeseen, ja viidennessä vedetään yhteen tutkimuksen keskeiset tulokset. Rakenteeltaan työ on siis johdonmukainen, ja tekijä on onnistunut välttämään etupainotteisuuden, joka toisinaan voi seurata turhankin laajasta aiemman tutkimuksen ja teoreettisten lähtökohtien esittelystä. Nyt viiteen temaattiseen alalukuun jaettu analyysi kattaa yli puolet tutkimustekstin kokonaismäärästä, eli tutkimuksen ”pihvi” on kiitettävän mehevä.

On tunnettua, että moniin pohjoismaisiin uskomusolentoihin liittyy eroottinen aspekti, mutta toisaalta yksikään olento ei ole luonteeltaan yksinomaan eroottinen. Myös Harjunen korostaa, että hänen tarkastelun kohteeksi ottamansa olennot ovat ennen kaikkea fyysisiä paikkoja omistavia ja vartioivia haltijoita, joihin yhdistyy monenlaisia kertomusmotiiveja ja jotka vain toisinaan esiintyvät eroottisina toimijoina. Tutkimusaineisto on pääosin koottu Svenska litteratursällskapetin ja Åbo Akademin Cultura-arkiston kokoelmista, ja sitä on täydennetty muutamalla julkaistulla tekstillä. Valintakriteerinä on sisällön eroottisen motiivin lisäksi ollut olennon ja sen kohtaamisen sijoittuminen luonnonympäristöön. Tällä rajauksella ovat analyysin kohteiksi päätyneet eroottisessa roolissa toimivaa vedenhaltijaa, näkkiä, metsänhaltijaa ja peikkaa koskevat tarinat. Rajauksen seurauksena ja myös tutkimusasetelman lähtökohtana on, että olento on useimmissa tapauksissa naispuolinen ja ihmisosapuoli mies.

Tutkimuksen keskeinen käsite on *erotiikka*, jonka tekijä määrittelee laajasti. Hän käyttää nimityksiä ’erotiikan spektri’ ja ’syveneminen’ (*fördjupning*) jatkumosta, joka voi jäädä olennon kohtaamiseen, mutta myös edetä viettelyn ja yhdynnän kautta aina pitkäkestoiseen parisuhteeseen ja jälkeläisten syntymiseen. Tarkastelun lähtökohtana on kulttuuriantropologi Gayle Rubinin esittelemä malli, jossa seksuaalisen toiminnan eri muodot järjestyvät hierarkkisiksi, normaalin ja poikkeavan, hyväksytyyn ja kielletyn väliseksi vastakohtapareiksi. Mallin mukaisesti tarkasteltuna muun muassa luonto tapahtumapaikkana, vakiintuneen parisuhteen puuttuminen osapuolten väliltä, olennon seksuaalinen aktiivisuus sekä ihmisen ja ei-ihmisen intiimi kohtaaminen edustavat kaikki poikkeamia odotuksenmukaisesta, heteronormatiivisesta käyttäytymisestä. Tätä mallia soveltamalla Harjunen pyrkii osoittamaan, miten tarinat rikkovat normaalin ja toivottavana pidettyä tapaamisen, seurustelun, avioitumisen ja perheen perustamisen kaavaa. Hänelle tärkeitä tutkimuksellisia tienviittoja ovat muun muassa Sara Ahmedin kirjoitukset suuntautumisesta (*orientation*) ja Donna Harawayn näkemykset lajienvälisyydestä.

Erotiikan spektri

Tutkimuksen aineistokorpuksen muodostaa yhteensä 116 Suomen ruotsinkielisillä alueilla 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella muistiin pantua tarinaa. Nämä jakautuvat jokseenkin tasan vesi- ja maaolentojen kesken, ja valtaosa tarinoista koskee naispuolista veden- tai metsänhaltijaa. Noin puolessa koko aineistosta kontakti olentoon jää havainnosta tai kommunikaatiosta syntyvän tunnelman tasolle, muissa se etenee viettelyn ja seksin kautta aina pitkäkestoiseen parisuhteeseen ja jälkeläisiin saakka. Aineisto voi vaikuttaa kokonaismäärältään vähäiseltä, etenkin, kun se on analyysiluvuissa näkyvissä ainoastaan valikoituina esimerkkeinä muun jäädessä tekijän ymmärrystä lisänneeksi tausta-aineistoksi. Suppeahkolla aineistolla on kuitenkin myös etunsa, sillä se mahdollistaa yksittäisten tarinoiden syvällisemmän analyysin ja keskusteluttamisen tutkimuskysymysten ja -näkökulmien kanssa. Laajemmalla aineistolla – jos sellainen edes olisi ollut mahdollista koota – olisi tuskin ollut tässä tutkimusasetelmassa merkittävää lisäarvoa.

Analyysiluvun ensimmäiset neljä alalukua on rakennettu erotiikan spektrin eri tasojen mukaisesti ja viidennessä tehdään tuloksista synteesi sekä reflektoidaan edelleen sitä, miltä tarinat ja niiden heteronormatiiviset rakenteet näyttävät posthumanismin ja queer-teorian näkökulmista. Analyysimenetelmänä on käytetty teoreettisen näkökulman viitoittamaa lähilukua ja sen tulosten historiallista ja yhteiskunnallista kontekstualisointia. Läpi analyysin käsittelytapa on jokseenkin sama: ensin esitetään käsiteltävää aihetta kuvaava esimerkkiteksti, joka sitten pilkotaan ja pureskellaan analyttisesti, usein vähäisiltäkin näyttäviin mutta merkityksellisiksi osoittautuviin yksityiskohtiin (sanamuotoihin, ilmauksiin ja motiiveihin) tarttuen.

Ensimmäisessä alaluvussa käsitellään olennon vaikutuspiiriin joutumista ja sen seurauksia kuvaavia tarinoita. Eroottinen suhde alkaa eri aisteihin perustuvista havainnoista ja niihin kytkeytyvistä tunteista. Tarinoissa vaikkapa alastomana hiuksiaan kampaavan, suuret rintansa olkapäidensä yli heittävän vedenhaltijan näkeminen ei herätä kokijassa ainakaan ensisijaisesti seksuaalista mielenkiintoa, vaan pikemminkin levottomuutta ja pelkoa, joskus suorastaan pakokauhua. Eroottiset olennot ovat säännönmukaisesti ihmismäisiä ja voisivat käydä ihmisestä, ellei jokin piirre paljastaisi niiden todellista olemusta. Säädyllisen naisen käytösnormeista poikkeava näyttäytyminen ilki alastomana, silmiinpistävä kauneus, loiste-lias, mutta kontekstiin sopimaton pukeutuminen sekä tapauksen sijoittuminen epätavalliseen paikkaan tai ajankohtaan ovat merkkejä siitä, että ei olla tekemisissä oikean ihmisen kanssa. Kauneimmankin naisen helman alta voi pilkistaa metsänhaltijan häntä!

Jo pelkkä näyttäytyminen tai ihmisen lähestyminen ja puhuttelemine ovat osoituksia olentojen aktiivisesta roolista, mutta suorasukainen pyrkimys seksuaaliseen kanssakäymiseen nostaa kontaktin uudelle tasolle. Toisessa alaluvussa analysoidaan tarinoita, joissa ihmisen vastapelurina on reaali maailman sukupuoliroolien ja -odotusten vastaisesti käytäytyvä olento. Osassa tarinoita olennon seksuaalinen aggressio torjutaan, toisissa taas sen viettelykseen langetaan. Myös viettelyä koskevissa tarinoissa ihmisosapuolen reaktiota värittää ensisijaisesti pelko tai vastenmielisyys, ja usein tilanne ratkeaa, kun ihminen pakenee, onnistuu huijaamaan olentoa tai karkottaa sen väkivaltaisesti. Lähentelyn torjuminen on merkki miehen oikeanlaisesta mieheydestä, mutta siihen lankeamisesta voi seurata sekä sosiaalisen että fysiologisen miehuuden menetys. Kiintoisaa on, että tutkimuksen aineistossa ei ole yhtään kuvausta ihmismiehen ja miespuolisen olennon kohtaamisesta, naisen ja naisolennon välisestä sen sijaan on. Näissäkään ei kuvata homoeroottista suhdetta, vaan

pikemminkin feminiinistä solidaarisuutta, mikä tekijän mukaan kuitenkin on tulkittavissa suuntautumiseksi pois patriarkaalista normeista.

Avioliitto tai sen mahdollisuus ovat aiheena yhteensä vain 15 muistiinpanossa, ja Harjunen toteaaakin, että näin suppean ja sisällöllisesti varsin hajanaisen aineiston pohjalta on vaikeata sanoa mitään yleistävää. Kun edellisissä luvuissa yleiskuva on, että ihminen karkottaa ylluonnollisen seksuaalisen ahdistelijansa, avioliittoa tai sen kaltaista yhteiseloa kuvaavissa tarinoissa olento voi suorastaan pakottaa ihmisen puolisoon. Liiton solmimisen myötä ihminen voi joutua toiseen, usein erilaista aikaa elävään todellisuuteen ja muuttua näkymättömäksi kanssaihmisilleen. Skandinaavisessa ja myös suomenruotsalaisessa perinteessä tunnetaan *vuoreen vienti (bergtagning)*, jota suunnilleen vastaa suomen *metsänpeitto*. Vuoreen viety voi elää pitkään toisessa maailmassa ja saada olentopuolionsa kanssa jälkikasvua. Parisuhteessa eläminen voi kuitenkin tapahtua myös ihmisten maailmassa. Harjusen mukaan avioliitto voidaan tulkita olennon kannalta mahdollisuutena esiintyä ihmisen kaltaisena ja tulla hyväksytyksi ihmisenä; tässä suhteessa tarinoissa tavoitellaan reaali maailmassa hyväksytyä ja normaalina pidettyä tapahtumien kulkua. Avioliittoaiheisissa tarinoissa loppu on kuitenkin vain harvoin onnellinen.

Sekasuhteesta syntyneistä jälkeläisistä kerrotaan vain seitsemässä muistiinpanossa, niissäkin enimmäkseen niukasti. Luonnonolentojen aktiivinen pyrkimys saada lapsia ihmisten kanssa rinnastuu Harjusen tulkinnassa niin ikään pyrkimykseen toteuttaa normaaliuden vaatimukset: vasta lasten myötä parisuhteesta tulee perhe. Entisaikojen yhteisöissä esimerkiksi esiaviollisista suhteista tai aviorikoksista syntyneet lapset eivät mahtuneet ainakaan helposti tähän raamiin.

Analyysi osoittaa, että ihmisen ja uskomusolennon eroottista kohtaamista kuvaavat tarina hyvin harvoin vastaavat tosielämässä sosiaalisesti hyväksytyä kaavaa. Toisaalta tuo kaava näyttää myös historiallisessa kontekstissään olleen enemmän tavoite ja ihanne kuin välttämättä vallitseva asiantila; ”normaali” on aina ollut suhteellinen ja muuttuva käsite. Miksi näitä tarinoita siis on aikanaan kerrottu, ja mikä niiden tehtävä on ollut? Tarinoiden aikalais-kerrontaan ja niiden kertojien näkemyksiin tai ymmärrykseen kertomastaan tekijä ei suoraan ota kantaa. Tarinoiden voi tulkita olleen menneisyyden yhteisöissä tapa käsitellä ”normaalia” ja siitä poikkeavaa käytöstä, mutta eri asia on, kuinka tietoisia ihmiset ovat itse olleet siitä. Ilmiselvästi suuri osa kertomuksista on varoitustarinoita, joilla on osoitettu kiellettyihin suhteisiin ryhtymisen vaarat ja niiden todennäköisesti kohtalokkaat seuraukset. Normatiivisen ideaalin rikkovien kertomusten voi kuitenkin tulkita myös kertovan yhteisönsä normeista poikkeavien ja marginaaliin kuuluvien yksilöiden pyrkimyksistä ja mahdollisuuksista löytää paikkansa ”normaalissa”. Yhden tulkintamahdollisuuden mukaan normista poikkeavia pari- ja perhesuhteita koskevien tarinoiden vähäisyys kertoo siitä, että erilaisuutta ei välttämättä ole pidetty suurena ongelmana, eikä sosiaalisen järjestyksen ylläpitämiseen ole tarvittu sen puolesta propagoivaa kertomusperinnettä.

Harjunen näkee historialliseen aineistoon kohdistuvan tutkimuksensa merkityksen nimenomaan nykyajan perspektiivistä. 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa vallinneilla sukupuoli-, parisuhde- ja perhekäsityksillä on vastineensa omassa ajassamme. ”Normaali” heteroseksuaalinen ydinperhe on vallitseva ideaali, jota kuitenkin haastetaan erilaisin vaihtoehtoin. Osansa tässä on edelleen myös uskomusperinteellä, joka on siirtynyt suullisista tarinoista populaarikulttuurin eri muotoihin. Aikaisemmin tarinoissa, nykyään esimerkiksi

kirjoissa ja elokuvissa esiintyvät olennot ovat ihmisen tapa luoda kuvaa itsestään ja ympäristöstään, ja normeihin alistumisen sijasta sekä vanhoissa että uusissa kertomuksissa puhutaan vapaudesta ja mahdollisuudesta oman elämänsuunnan valintaan.

”Normaalin” normaalius?

Luettuani väitöskirjan jouduin tarkistamaan ennako-odotuksiani. Otsikossa mainitusta erotiikasta puhutaan – ainakin sen kapeassa merkityksessä – suhteellisen vähän ja seksistä vielä vähemmän. Tutkimuksen keskiössä on lopulta erilaisuus, normeista poikkeaminen ja yritykset sopeutua tilanteeseen. Heteronormatiivisuutta kyseenlaistavan aineksen olemassaolo suomenruotsalaisessa folkloressa on todistettu, samoin ”normaalin” käsitteen kytkeytymisen historialliseen kontekstiin.

Koska tutkimusaineiston tarinoita epätavallisista eroottisista suhteista taustoitetaan ja tulkitaan sekä lainsäädännön, kristillisyyden että kansanomaisen tapakulttuurin kannalta, jään kaipaamaan tutkimuksen lähdekirjallisuudesta erityisesti Sirkku Piispanen väitöskirjaa *Kansanomainen moraali* (2009). Piispanen käsittelee tutkimuksessaan laajasti erilaisia uskomustarinoissa kuvattuja rikoksia ja rikkomuksia ja niiden yliluonnollisia rangaistuksia, ja mukana ovat myös erilaiset tuomittavina pidetyt seksuaalisen käyttäytymisen muodot. (Piispanen 2009, 151–155, 178–180, 256.) Ainakaan nopealla silmäilyllä en tosin löytänyt Piispanen luettelemista rikkomuksista nimenomaan uskomusolentoon sekaantumista ja sen seuraamuksia, mutta sekä temaattisesti että aineistopohjaltaan Piispanen tutkimus on hyvin lähellä Harjusen työtä. Molemmat kiinnostävät huomionsa myös seikkoihin, joista aineisto vaikenee. Käsitteilytavaltaan Harjusen väitöstyö asettuu kiinnostavasti Piispanen tutkimuksen vastapariksi. Kun Piispanen argumentoi kvantitatiivisen analyysin pohjalta ja antaa aineistostaan vain esimerkkejä, Harjunen perustaa koko analyysinsä valikoituihin esimerkkeihin, joiden yksityiskohdista hän ottaa mahdollisimman paljon irti.

Kokonaisuudessaan tutkimus on mielestäni onnistunut kokonaisuus ja ansiokas aluevaltaus. Tutkimusaineiston tulkinnessa on tukeuduttu moniulotteisesti folkloristiseen (erityisesti nais- ja sukupuolentutkimukseen painottuvaan), etnologiseen ja sosiaali- ja oikeushistorialliseen kirjallisuuteen sekä luonnollisesti sukupuolen- ja queer-tutkimukseen. Kirja-arvion kirjoittajana joudun toteamaan asiantuntemukseni etenkin jälkimmäisten osalta rajalliseksi, ja ehkä siksi jotkut esitetyt tulkinnat tuntuvat hieman kaukaa haetuilta. Tekijän ansioksi on luettava, että hän ei esitä argumenttejaan lopullisina totuuksina, vaan monessa kohdin muistuttaa niiden olevan mahdollisia tulkintavaihtoehtoja. Uskomusaiheisen kertomusperinteen tutkijana toivotan tervetulleeksi väitöstyön, joka on uusi osoitus siitä, miten muka loppuun kalutut uskomustarinat tarjoavat jatkuvasti uusia tutkimusmahdollisuuksia, kun niitä tarkastellaan uusista näkökulmista ja uudenslaisin kysymyksin.

Kirjallisuus

Piispanen, Sirkku. 2009. *Kansanomainen moraali: Tutkimus savolaisista ja pohjalaisista uskomustarinoista*. Helsinki: Yliopistopaino. <http://hdl.handle.net/10138/19511>.

FT Pasi Enges on tutkija Turun yliopiston folkloristiikan oppiaineessa.